

ТУРСКИ СПОМЕНИЦИ У СКОПЉУ.

III

ЗАДУЖБИНЕ СУЛТАНА МУРАТА II.

Оно што је за православне скопљанце црква Св. Богородице, то је за скопске Мухамедове поклонице Муратова џамија.

Од неколико десетина разних џамија, колико их је у Скопљу до недавно појало¹, ово је једина коју је подигао један турски владалац, тако да се ни једна друга турска богомоља у Скопљу не може похвалити да јој је ктитор био турски султан. Према томе, ова исламска богомоља није случајно саборна, главна џамија, нити само због тога што је као грађевина једна од највећих димензија.

Скопље је потпало под турску управу за време султана Бајазита I. После његове смрти отпочеле су између његових синова очајне борбе око престола. Настао је дуг период безвлашћа, те се и султанска власт и турски утицај у Скопљу мало осећао. Тек кад је на османлиском престолу засео султан Мурат II², син султана Мехмеда Челебије, отац султана Мехмеда, освајача Цариграда и зет деспота Ђурђа Бранковића, Скопље је осетило јачи турски утицај у сваком погледу.

1. Скопски град.

Овај се султан често бавио у Скопљу и поклањао му много пажње. Евлија Челебија у поменутом путопису на наведеном месту каже да је видео изнад главног улаза у скопски град у камен урезан натпис на турском језику од кога је саопштио само ове речи:

Мурад, син Мехмеда Хана, године 850³.

Данас тога натписа нема. Очеvidно је да је у њему било говора о некаквој оправци која је за владе овога срећног и мудрог султана на граду изведена.

2. Камени мост на Вардару.

Турци и усмено и писмено⁴ тврде да је овај султан и први „сазидатељ” великог каменог моста у Скопљу на Вардару. То нам сведочи и натпис који и данас постоји узидан у михрабу на мосту. Њега је тамо поставила скоп-

¹ Евлија Челебија, у своме путопису — *Seyahat-name* — књ. V, стр. 555., забележио је да је у Скопљу, у доба кад је он тамо свраћао, било које великих које малих џамија 120 михраба, а служба је обављана и муслимани су клањали намаз само у 45 џамија.

² Мурат је рођен 806. (1403.); 823. (1421.) наследио је престо свога оца; 847. (1443.) абдицирао је на престо; 848. (1444.) поново је ступио на престо. После битке код Варне по други пут је сишао с престола, па је кратко време после тога и по трећи пут узео султанску власт у своје руке. Умро је трећег петка месеца Мухарема 855. (т. ј. 5. фебруара 1451.) године. Хамер, *Историја османскогац арства*, књ. II, стр. 155., 257. у преводу Мехмед Ата.

³ По нашем бројању 1446. или 1447. год.

⁴ *Tarih ve gagrafiya lugati*, књ. I, стр. 78.

ска беледија приликом доласка последњег турског падишаха и калифе, султана Мехмеда V.

Тај натпис, и ако је из најновијег времена, ми овде саопштавамо потпуности ради:

سلطان مراد ثانی ، یابدی و جسری اول
توسیعین ایتدی فرمان ، سلطان رشاد اعذل
اعمار اولوندی کوپری، حقا که یک مکمل
عنوانه دینیلسه ، شایان جسر اجل

У нашем преводу значи:

Овај мост је саградио султан Мурад II. Његово проширење је наредио најправеднији султан Решад. Мост се одиста оправи врло добро. С правом се може рећи да је ово један најлепши мост.

Овај натпис је постављен хиџр. 1325. (т. ј. 1909.) године, а текст му је саставио Шеих Сад-ед-дин. Нико ми није знао, па ни сам састављач овог натписа, да каже на основу чега се тврди да је први оснивач каменог моста у Скопљу Мурат II. Па ипак муслимани у то исто тако тврдо верују као што су и Срби убеђени да је тај мост цара Душана.

Веродостојних доказа да је камени мост на Вардару дело Мурата II ми нисмо могли наћи. Писани извори који о томе говоре исувише су позни, да би им се могла поклонити вера.

Очевидно је, код Турака се створило ово мишљење на основу неког гамног сећања, предања или како то они кажу „таватура.“

Што је постанак овог моста везан баш за име Мурата II, у османлиској историји могло би се донекле наћи објашњење. Међу турским владарима Мурат II је први почео подизати велике мостове у држави. Неколико таквих објеката очуваних и до данас сведоче о високом ступњу у тој врсти грађевинског знања онога времена. И данас служи на част турском неимарству онај велики мост на реци Ергене, код вароши Узун Кјопри, 48 км. далеко од Једрена, који по Евлији Челебији има једанпут 64 а други пут 174 окна, а по Хамеру 170. Тај мост је задужбина султана Мурата II. Он је дао да се подигне и један дугачак и висок мост негде на путу између Солуна и Ларисе преко некаквог баровитог и мочарног земљишта. Његово је дело и велики мост звани Балик Хисар код Ангоре. За прелаз преко овог моста се од свакога пролазника наплаћивала нека маленкост и целокупни приход од овог моста побожни Мурат II одредио је сиротињи светих градова Меке и Медине. То је у осталом, први стални прилог који је турска држава доделила светим местима у Арабији⁵.

За доказ да је овај наш мост турског порекла, Турци наводе један аргуменат који се мора узети озбиљно. То је михраб који се налази узидан на источној страни, уз средишни стуб, а полази од темеља моста не остављајући нигде видљивог знака да је он касније уз мост дозидан⁶. У оном делу михраба који је нешто испод висине куда се по мосту гази има у камену израђених украса који су карактеристични за исламско грађевинарство.

Колико је нама познато у Скопљу се мост на Вардару први пут спомиње у вакуфији џамије Гази Иса бега Исаковића која је написана 11. јула 1469. год., а коју смо ми овде, у овој ревији, у своје време, објавили у целини и у

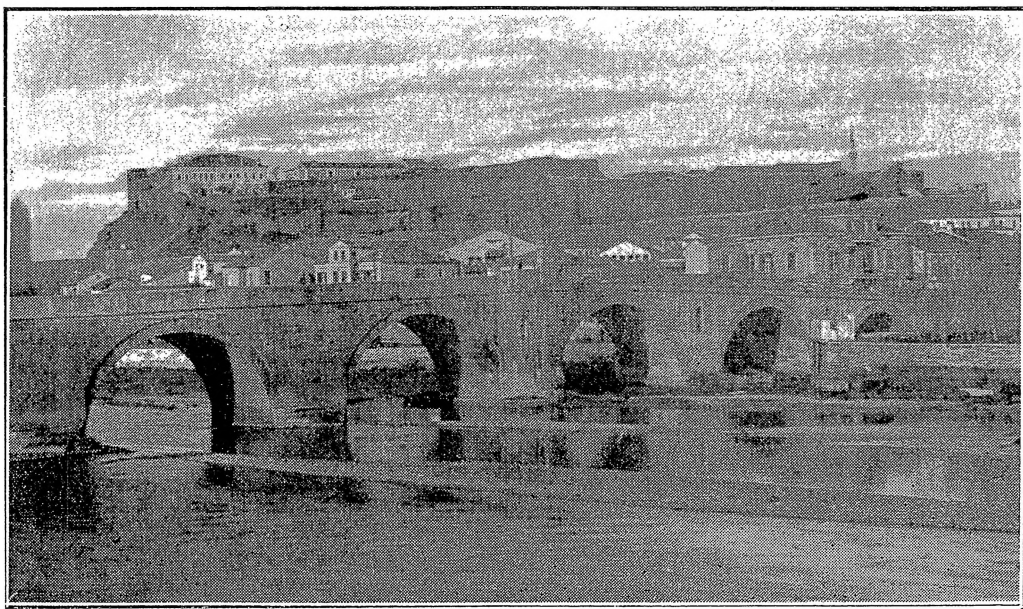
⁵ Евлија Челебија, наведено дело, књ. III, стр. 301. На стр. 463. исте књиге опет тврди да има 64 окна: „На један конак далеко од Једрена ђуприја коца Мурата хана од 64 окна преко реке Еркене“.

Хамер, наведено дело, књ. II, стр. 251.

⁶ Салих Асим Рустем бег заде, *Кратка историја Скопља*. Превод с турског у листу „Привредни Гласник“, Скопље, за год. 1920., бр. 21., 22. и 23.

факсимилу. Тамо се завештава некакво имање у самом Скопљу, које се налази „на путу што од поменутога Туз Пазара иде ка ђуприји на Вардару“⁷. Помиње се само тако, ни стара ни нова, ни камена ни дрвена, ни овога ни онога, без икаквог ближег опредељења. А било је очекивати да се при помену тога моста каже нешто ближе о њему. Јер ако је он подигнут за владе Мурата II, то је морало бити у времену између 1421. и 1451. год. Према томе тај је мост 1469. године био још нова и важна једна грађевина турска, па би сасвим природно било да се при спомену његову та околност на неки начин подвуче.

Истина ће бити негде на средини. Ако наш мост на Вардару није подигао Мурат II „от основанија“, онда сумње не може бити да је он на њему извршио корените оправке, као што су га у току времена и други султани оправљали. Једна таква озбиљнија оправка на њему извршена је хиџр. 987. (т.ј. 1579/80) године. Чудна је случајност ваљада хтела да то буде за владе Мурата III. Од 14 окана, колико је мост имао, тада су била порушена четири. Приликом те

Сл. 1. — Камени мост на Вардару.

оправке стављен је био и натпис чији је један део преписао Евлија Челебија⁸ а који у преводу гласи:

Они који видеше како је оправљан овај мост коме нема равна, похвалише говорећи: „Од пређашњег је много бољи“. Свету је дошла воља на место овом оправком. Датум срачи Хелали: „Оправка великог моста“. Што по ебцед рачуну излази да је то урађено хиџр. године 987.

Говорећи о џамији Хусеин Шаха у селу Сарају, ми смо поменули још једну оправку овога моста, која је била хиџр. 1223. (т. ј. 1817/18) године⁹.

Старији Скопљанци памте једну од озбиљнијих оправака овога моста која је изведена за време косовског валије Ахмед Ејуб паше, у другој половини прошлога века. И том приликом су оправљена четири последња окна према Тахта Кали. Место камена сводови су озидани од цигле. О проширењу и последњој оправци овога моста за време турске управе говори напред наведени натпис који је том приликом и узидан на мосту.

⁷ Гл. Елезовић, *Турски Споменици у Скопљу*, I, Београд, стр. 65. и 94.

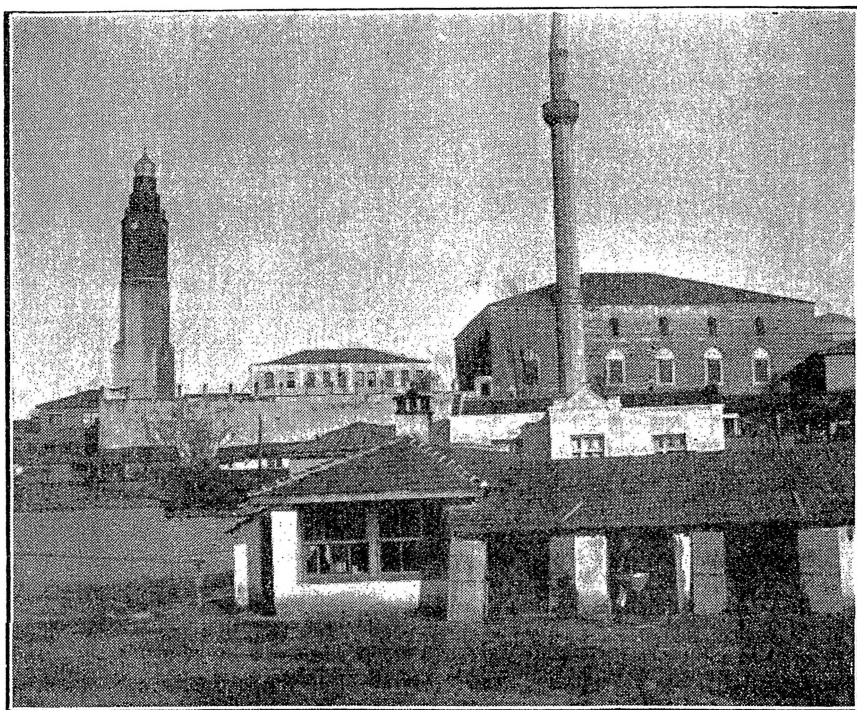
⁸ Наведено дело, књ. V, стр. 558.

⁹ В. књ. V, стр. 260. С. Н. Гласника.

3. Хункјар џамија или Султан Муратова џамија.

Ипак ће успомену на султана Мурата у Скопљу најдуже сачувати џамија која и данас носи његово име.

Некад се са планинског хрпта ка Вардару спуштало једно ребро које се одвајало од венца садање Гази Бабе, па је током времена исплакано и подло-кано водама, тако да је усред Скопља остала доста висока заравњена хумка. Као стражар бди она над једним делом старог Скопља, исто онако као и оно друго наспрамно ребро што иде ивицом Вардара на коме је подигнут скопски град. Џамија султана Мурата налази се на овој заравњеној хумци, према скопскоме граду, на најлепшем месту у старом Скопљу. На тој главици, где је сада ова џамија, по неком тамном предању, сачуваном међу скопским муслиманима, дизао се некад т. з. *мали или доњи скопски град* за разлику од *великог, горњег града*, чији су остаци до данашњег дана сачувани. И Евлија Челебија унеколико допушта ту претпоставку. Говорећи о знаменитостима Скопља он

Сл. 2. — Сахат кула и Султан Муратова џамија.

вели: „Пре свега испред *горњег града* (јукари кал’а) у Скопљу има Хункјар џамија са једним танким и високим мунаретом, једна сат кула”¹⁰. Из наведеног може се закључити да је у Скопљу у 17. веку, пре великог пожара, било ако не два града, а оно остаци њихови: *горњи* и *доњи град*. Садашњи град по Евлији Челебији био је *горњи*, према томе би ваљало тражити *доњи град* негде на другом месту, према наведеном муслиманском предању, могућно, на хумци на којој се сада диже џамија султана Мурата, која се у времену кад је Евлија Челебија походио Скопље звала и *Хункјар џамија*, што значи господарева или султанова џамија. Др. Јов. Хаџи Васиљевић у својој најновијој расправи *Скопље*, на стр. 151. говори о овој џамији, али све што је тамо о њој речено погрешно је.

Један нешто старији турски географ, Хаџи Калфа, помиње да Скопље има *тврђ град* и једну сат кулу „још из времена неверника; највећу од свију

¹⁰ Наведено дело, књ. V., стр. 558.

сат кула чувених у хришћанству. Она бије сате и дан и ноћ и чује јој се звоно на два сата унаоколо. Нарочити сајдија брине се да је све уредно у њој”¹¹. И Евлија Челебија помиње сат кулу, па хиперболишући звук њеног звона вели: Скопље „има једну сат кулу. Звоно јој се чује на дан хода унаоколо. Глас му је врло пријатан. Кула пак служи за пример”¹². Ма да ни један од ове двојице турских путописаца из 17. в. ништа не каже где се налазила та сат кула о којој говоре. Сумње нема да је она и тада била где је садашња сат кула, у непосредној близини Муратове џамије. Данашњи свој облик сат кула је добила за време вредног и енергичног валије Хафиз паше. Пређашња је била делом од камена а горњи њен део био је од дрвета и много мања, али сва у рушевинама. На њено место подигнута је садашња, зидана већим делом од камена, па завршена циглом. Зидео ју је мајстор Усеин дибранац.

Имајући на уму предање да је на месту где је садашња Муратова џамија била некаква тврђава, није никакво чудо што многи скопски хришћани причају да је на том месту пре џамије била црква Св. Богородице, а други, Св. Петра¹³. У тврђавама за време хришћанске управе свакад је било и хришћанских богомоља. Према томе, овај би мали град био на источном улазу вароши Скопља, према садашњем великом граду, који је на западној његовој страни. Ту претпоставку поткрепљују и многи остаци старих зидина разасутих свуд по подножју ове хумке, испод и испред џамије. До данашњег дана сачувало се много остатака од старих зиданих грађевина. Нарочито су доста добро очуване зидине од старога ђумрука, у коме је у ранија времена био смештен и хућумат, и на чијим се темељима данас подижу десетину турских кућа.

Евлија Челебија поред Хункјар џамије помиње и њен имарет и медресу, од које се и сада распознаје траг на јужном зиду садање основне школе Мехмеда Соколовића¹⁴. Тих зграда више нема. Без сумње их је прождрла ватра која је у два маха ову џамију пустошила, као што се то види из натписа који су се сачували у трему више њеног главног улаза и које ми мало ниже у целини саопштавамо.

За њено издржавање моћни ктитор је у своје време без сумње богато обдарио и њу и све њене часнике и службенике, али данас јој готово ништа није од имања остало. Казивали су нам да су села: Кожље, горње и доње Водно била њен вакуф. Вакуфије нема, те се мало што зна из њене прошлости. Готово све што знамо из њене прошлости црпемо из два напред споменута натписа. Првобитни натпис, ако га је уопште било кад је ова џамија саграђена, није очуван, јер је џамија 1537. или 1538. године изгорела, па је за владе султана Сулејмана Величанственог, крајем 1542. године обновљена и том приликом је урезан у камен онај натпис што се налази у средини, изнад главног улаза.

Нама данас није могуће да знамо ни како је првобитно изгледала ова богомоља, нити којих је размера била, пошто је садашњи изглед добила у главном после првог пожара. Само по другим задужбинама овога султана могли бисмо створити приближну слику како је она могла изгледати.

Нама су познате осим ове наше џамије само још две задужбине Мурата II, једна у Једрену, а друга у Бруси.

Ми овде дајемо њихов опис какав се налази у поменутом путопису Евлије Челебије.

„*Џамија Гази Мурата, сина Челеби Мехмеда хана.* — У народу је позната под именом *Уч шерефели*. Подигнута је усред Једрена на врло живом месту. Први оснивачи ове богомоље били су султани Иса и Муса, синови султана Бајазита I. Али пошто су јој положили темељ, помрли су, те су јој темељи

¹¹ Споменик Срп. Краљ. Академије XVIII, стр. 45.

¹² Наведено дело, књ. V, стр. 558.

¹³ Д-р Јевто Дедијер, *Нова Србија*, стр. 109.

¹⁴ Наведено дело, књ. V, стр. 556—559.

били напуштени и опустели. Богом је одређен био да џамију доврши коџа Мурат, син Челеби султана Мехмеда хана. Није само град Једрене, него је њоме украсио цели исламски свет. Ова џамија има пет високих улаза. На сваким вратима њеним по старинском начину били су на арапском језику крупним позлаћеним словима исписани натписи. Но ови натписи су тако испреплетени и замршени да су нејасни и једва разумљиви. Од поменутих пет улаза десна и лева врата су тврда и затворена, а троја врата су отворена према Кибли¹⁵. Над главним, средњим улазом, што гледа правцем на Киблу крупним словима је написан натпис опет испреплетено и замршено и у њему је написана година кад је подигнута ова џамија Мурата хана, сина Челеби султан Мехмеда хана: *тис'а ве ђемане мије*, т. ј. 809¹⁶. Дужина џамије од ових врата до михраба износи 100 стопа, у ширини има 250 стопа. На чврсто изиданим стубовима леже пет кубета која изазивају дивљење. У тим кубетима многи мајстори сликари ишарали су шаре свакојаке у црвено, плаво, жуто, зелено и тисућу других боја што се као камелеон преливају. Онај који пажљиво и с разумевањем посматра зине од чуда и занеми и добије вртоглавицу. Украсе ових пет кубета као да је размерио, нашарао и намалао онај вечни сликар својом моћном руком. Изванредно је пријатно гледати чудне шаре у ових пет кубета. Михраб и мимбер су најразноврсније у камену ишарани и урешени. Столови муезина и налоње читача џузова од једног угла до другог и одозго до доле украшени су скупоценим камењем беле, црне и црвене боје у мозаику. На левој страни у џамији на налоњама лежи један св. куран какав оновремени краснописци нису кадри били да пишу онаквим словима. Ове налоње за њега су нарочито начињене. За читање из њега има једна софа на четири степена. Два човека га нису кадри с места да помере. Тако су велике и тешке корице. За чудо је управо како је краснописац написао тај куран. Сваки је ајет у њему дивно исписан.

У џамији нема висећих великих полијелеја. Само сваке тамне ноћи у њој гори на тисуће кандила и свећњака. Има најразноврснијих сјајних и позлаћених чирака.

Са стране у прозорима онако по старински има цвећа од чијег се мириса опијају они који се ту богу моле. И мутевелија из вакуфских средстава између редова поређа разноврсне миришљаве љубичице и босиок. Побожној пастви не падне на памет да из џамије изађе.

Похвала харема и његове грађевине. — Дужина овога харема који освежава износи 100 стопа а у ширини има 200. Има троја врата на њему. На вратима десно и оним што у Киблу гледају улази се на седам басамака, а на врата с леве стране улази се без басамака. Харем има са све четири стране софе и на њима има 18 црвених, зелених стубова који су такви да им равне нигде нисам видео за ово 41 годину од кад путујем. Капители на стубовима су исто тако разноврсни. Сваки од њих чини утисак, као да је побожно преклопио руке и стао да се Господу Богу моли. Таквих још једино ако буде у Цариграду, у Сулејмановој џамији или у далеким месцидима Јерусалима. На овим разноврсним стубовима леже 20 мањих кубета која са својим полумесецима на врху красе околину харема. И овде има човек чему да се диви. Мајстори су до ситница све тако тачно израдили да су сликари света долазили и гледали па им нису ни колико за длаку нашли погрешке. Цртежи у сваком кубету су разноврсни, у својим се бојама преливају и урнек су лепоте. Оно што је најчудноватије, иако је већ протекло 360 година од кад је овај храм подигнут, боје се

¹⁵ т. ј. оној страни која гледа на освештани град Меку.

¹⁶ Натпис је очевидно врло замршен те га Евлија Челебија није могао право да прочита. Хаци Калфо у својој књизи *Таквим-ут-теварих* вели да је ова џамија почела да се зида 842 (1438) па довршена 844 (1440), али у другом свом делу *Румели* вели да је почела да се зида 841. што је по Хамеру вероватније. Година коју је дао Евлија Челебија сасвим је погрешна, пошто је Мурат II 809. год. био мало дете од само три године. В. Хамар, *Истор. осм. царства*, књ. II, стр. 363, напомена 30.

нису ни у колико измениле, нити су избледеле успркос једренским љутим зимским мразевима и летњим жарким врућинама, него као да су сад из руку вечног сликара изашле.

Кубета су сва пуна светлости. На њима су ките цвећа разне боје. Зидови су сјајни као огледало и блистају се у светлости. По прозорима у харему исписани су стихови украшени разним шарама. Харем је сав фурниран мермер-каменом. Мозаик од ситног камења чини ти се да је начињен из једног јединог комада, те од преливања разних боја и сликовитости човек не може очију да одвоји. На средини харема је басен са живом водом по ханефиском пропису¹⁷. Из њега шикљају млазеви живе воде. Они који желе да иду на молитву, ту се оперу и тако чине Богу по вољи.

На четири стране харема као четири стуба дижу се четири витка мунарета што врхом стреме небесима. Оно мунаре што је на десној страни има три шерефе¹⁸ и по томе је свет прозвао *Уч шерефели*.

На иста врата овога мунарета доле улазе три муезина. Узилазећи на мунаре један другог не чују, а излазе сва тројица на разне висине и, кад сви дођу, од једном, у један глас и на исти начин позивају правоверне на молитву. Чудновато је то мунаре. Вештини његова неимара ни Аристотелова памет не досеже.

Мунаре с леве стране је са две шерефе. А друга два мунарета су витка са по једном шерефом, сврдластог су облика и шестострана¹⁹.

Ктитор ове џамије, коџа Мурат хан II, кад је први пут ступио на царски престо, освојио је град Смирну у Анатолији од грчке властеоске породице Федака. Благо које је том приликом тамо нашао потрошио је на градњу ове *Уч шерефели* џамије. Сав онај дивни живопис у кубетима израдили су персиски сликари. Из Персије поред стручњака донесено је 70 камилских товара разних боја. Врата и зидови кубета ове џамије моловани су седам година и трошак се није жалио. Стари Мурат хан није гледао на потрошено благо. Свакоме мајстору мимо погодбе давао је пуно поклона, за то сваки му се мискал²⁰ камена ухватао један златан дукат. Прича се још да је надзорник над радовима био Тимурташ паша заде Елванд бег. Према њиховом казивању за подизање ове џамије утрошено је од измирског блага 7000 кеса сувога злата, а колико је још отишло сребра и здравих пара кажу „то једини Бог зна”. Јер што је год било савршених и вештих мајстора у свих седам земаља, привучени добрим ктитором долазили су да виде врело љубазности, љупког Мурата хана и сваки је у овој џамији оставио по неко своје ремек дело. За то колико год пута уђеш у ову џамију, сваки пут се увериш да је на њу много потрошено. Укратко, немоћан је језик да је опише, а перо слабо²¹.

Уз ову џамију султан Мурат је подигао медресу којој је даровао велика некретна добра, вакуф, тако да се наставницима њеним могло да плаћа по 100 аспри на дан, што је за оно време то била кнежевска плата. Најчувенији јој је био професор Исхак, по знању поларна звезда за научнике свога времена²².

У Једрену је поред сваке од 14 царских џамија била и по једна основна

¹⁷ То је басен дугачак и широк по 10 аршина. Ако је басен четвртаст у обиму треба да има 40 аршина, а ако је округао 36 аршина. Што се дубине тиче довољно је да му се дно види кад се руком из њега вода зайти. Следбеници Ханефиски из оваквих басена узимају воду за авдес и прање и такву воду не сматрају да је нечиста. Чак и тада воду сматрају да је чиста и кад у њу упадне што год прљаво само ако се на дну не види или ако не плива по површини. Ако би у басен упала каква погана ствар, ако се само помери од оног прљавог објекта за величину колико један мали басен, опет вода није нечиста и њоме се може прати и авдес учинити. Ев. Челебија, наведено дело, књ. II, стр. 43.

¹⁸ *Шерефе*, зове се на мунарету онај балкон у коме се муезин окреће и са кога позива верне на молитву.

¹⁹ Опис ове џамије дао је и Хамер у наведеном свом делу књ. II, стр. 250. са незнатним одступањима.

²⁰ *Miskal*, стара мера 1 1/2 драм тежине. Сад се употребљава за мерење драгог камења

²¹ Евлија Челебија, наведено дело, књ. III, стр. 432.—435.

²² Евлија Челебија, наведено дело, књ. III, стр. 446; Хамер, наведено дело, књ. II, стр. 250.

школа. Најуређеније и најугледније биле су школе Мурата хана, Челеби Мехмеда хана и Селима хана.

Вакуфу Муратове џамије припадао је његов Караван Серај познат под именом коџа Муратов Караван Серај.“

Скромније је изгледала џамија коју је Мурат II подигао у старој престоници и некрополи турских царева и царских сродника, у Бруси.

Ето шта вели о њој Евлија Челебија:

„*Опис џамије Мурадије, сина Челеби Мехмеда хана.* — То је једна лепа и сјајна богомоља на западној страни од Брусе, ван вароши, окићена са све четири стране ханом, џамијом, имаретом, месџидима, текијом, медресама, окружена дивним вртovima, перивојима и виноградима. Ктитор јој је отац освајача султана Мехмеда, Мурат хан II, који је два пута долазио на престо. Умро је у Једрену и тело му је пренесено у Брусу и сахрањено на једном видном и пространом месту код ове џамије. То је џамија што човека оживљава. У њој човек ради молитве да остане ноћ и дан, не падне му на памет да изађе. Има два кубета. Од улаза у правцу према михрабу дужина јој износи 150 а ширина 60 стопа. Михраб, мимбер и место са кога учи муезин (махфел) просте су лепоте, а израде су старинске. Џамија је саграђена 850 године²³. Има једноспратно мунаре²⁴. У порти се дижу чемпреси у небо. У њиховом хладу џемат се наслађава и ужива. Ова царска џамија један је од теферича у Бруси. У хладу њеном бораве много царских принчева и принцеза свој вечни сан²⁵.

И уз ову џамију подигнута је медреса, а имала је и свој имарет, и, на сваки начин, велики вакуф. Међу великим хановима у Бруси помиње се и хан Мурата II, који је јамачно био имовина ове џамије“²⁶.

Тако су ето изгледале оне друге богомоље, задужбине ктитора који је подигао и нашу џамију у Скопљу. Ако се обрати пажња на годину кад је ова џамија у Скопљу подигнута, види се да је тако рећи зидана исте године кад и она у Једрену или годину раније. Узев ту чињеницу у обзир имали бисмо разлога да претпоставимо да је ова џамија била једна од најлепших турских богомоља не само у Скопљу, него готово у целој Румелији изузимајући Једрене и Солун.

Првобитни натпис кад је ова џамија саграђена није очуван, јер је она 1537 или 1538 године изгорела, па је за владе султана Сулејмана Величанственог, крајем године 1542. обновљена и том приликом је у камен урезан онај натпис што се налази у трему, у средини, изнад главног улаза у џамију. Из тога натписа сазнајемо да је ова богомоља саграђена у другој половини године 1436. или за право хиџр. 840.

Нисмо могли добити читак фотографски снимак овог важног натписа, с тога се овде саопштава у дословном препису:

قد بنى الجامع العتيق في زمان سلطان الغزاة والمجاهدين سلطان مراد بن محمد خان
طاب الله ثراهما في سنة اربعين وثمانمائة واحترق في اربع واربعين وتسعمائة
وامر بتجديده عن اصله من قبل سلطان السلاطين ظل الله تعالى في الارضين
سليمان شاه السلطان خان ابن السلطان سليم خان مد الله تعالى ظلاله خلا الى يوم الدين
ووقع لايداء بنيائه في شوال خمس واربعين وتسعمائة والاختتام بالخير
في آخر شعبان المعظم المنحصر سنة في تسع واربعين وتسعمائة تقبل الله تعالى قبولاً حسناً

²³ т. ј. 1446/7 године.

²⁴ т. ј. мунаре са једном шерефом.

²⁵ Евлија Челебија, наведено дело, књ. II, стр. 16.

²⁶ Опет тамо, стр. 17. и 18.; Хамер, наведено дело, књ. II, стр. 251.

У српском преводу он гласи:

Стара џамија сазида се 840. године²⁷ за време победоносног и борица за веру султана Мурата, сина Мехмеда хана. — Украси, боже, њихова места. — Па изгоре 944. године²⁸.

Из основа је обнову ове џамије заповедио сенка божја на земљи, султан султанџа, Сулејман шах, Султан хан, син султана Селима хана — Бог

Сл. 3. — Главни улаз у Султан Муратову џамију са натписима.

нека му сенку продужи до скончања света. — Обнова је започета месеца Шевала 945. године²⁹. Сретно се доврши крајем месеца Шабана великога године 949³⁰. — Нека би је Господ благохотно примио!

Изнад овог натписа на двама каменим таблама урезан је један други, много опширнији натпис на тур. језику, израђен врло укусно и са словима

²⁷ т. ј. у другој половини 1436. или у првој половини 1437. год. по нашем рачунању.

²⁸ т. ј. у другој половини 1537. или у првој половини 1538. год. по нашем рачунању.

²⁹ т. ј. у другој половини месеца фебруара године 1539.

³⁰ т. ј. крајем 1542. године.

испученим која су одозго позлаћена. Из овог другог натписа дознајемо да је садашњи основни облик џамије у главном из времена владавине султана Сулејмана Величанственога, који је џамијуобновио и саградио „бољу но што је првобитно изгледала”.

У оном великом пожару Скопља, 26. и 27. октобра 1689. године, изгорела је по други пут ова џамија. После пожара су јој остала само четири зида и мунаре без ћулава, т. ј. без оног горњег шиљастог дела на мунарету. Том приликом је без сумње ватра прогутала и њен имарет и медресу, које помиње Евлија Челебија као и остале главне и споредне зграде око ње.

23 године после пожара ова је џамија остала у рушевинама, док султан Ахмет III није издао наређење 1712. године да се приступи поново њеној оправци. Џамија буде поново оправљена и, као што се обично каже, после оправке људи су говорили да је сада још лепша но што је била пре другог пожара.

Због велике висине ни овај други натпис није се могао снимити тако да се може читати, за то и њега доносимо овде у верном препису. По обиму стварних података и по опширности својој овај натпис је права реткост међу турским натписима у нашим крајевима:

اولوب بو جامهه بانی اول ایلیمش تکریم
 بو زیبا جامی یاپدی ایدوب حیراتی تمیم
 حدا اول شاهی سیراب ایدہ جنتہ ویرہ نسیم
 بو بیت پاکی احراق ایلہ ایتدیر بیم
 شروط خمسة اسلامی ایلردی اوده تفهیم
 بر اهل خیری کوزلردی کایدہ تعمیرنی تصمیم
 بو بیتک ایلدی تعمیرنی بیک شوقله تقدیم
 او شهید بانی ثانی که ایتدی خیر ایلہ تمیم
 کورنلر حمله آثار خیرک استدیار تسلیم
 عبادی مسلمینی خیر و لطف ایلہ ایدہیم
 رخام حسن آثاره ایدلر سهکوش ترقیم
 بو والا معبدی سلطان احمد ایلدی ترمیم

جنت مکان سلطان مراد صاحب الخیرات
 اداسی نجکاه وجمه وعبدین ایچون حقا
 چه سال اولدی اهل دین و اسلامه عبادتگاه
 شیرالف و ماۃ سالنده استیلا ایدوب کفار
 فقط حیطان چار ور مناره بی کله قالدی
 یکرمی اوچ سنه بو حال ایلہ بو جامع بر فیض
 زهی توفیق ربانی که سلطان احمد ثالث
 اولندی صورت تعمیر و احیای حق بودر لکن
 نه تعمیر اولدی اولدن اولوب اعلا بو فیض نار
 اولوب تحت سعادتہ ابد خیرات ایلہ مألوف
 دخی آرایش مدحت اولوب نام هایونی
 بحیا بویله تاریخ اتمامه نعتی

۱۱۲۴

الفقیر المذنب علی

У српском преводу значи:

Први ктитор ове џамије био је, у рају му насеља, султан Мурат. Нека се у дивној џамији посведневно обавља молитва по пет пута, а у петак нека се држи служба од петка, исто тако и на два бајрама, бајрамска служба. Ова је џамија годинама служила муслиманима за богомољу — Бог нека јој ктитора насити миомирисом! — За време окупације 1100. године³¹, неверници ово свето и чисто место спалише и не убојаше се. Остадоше само четири зида и једно мунаре без ћулава и само су остаци потсећали правоверне да се ту посведневно обављало пет молитава. Ова прекрасна џамија остала је у том стању 23 године ишчекујући свога добротвора да је оправе. Божја благодат је велика. За њену оправку стиже султан Ахмед III.

³¹ По нашем рачунању 1689. године, управо 26. или 27. октобра.

Ову џамију која беше изгорела оправи султан Ахмед и постаде јој други ктитор. Оправљена је дивно. Они који су је видели, потврдили су да је савршено лепо обновљена. — Нека би се султан Ахмед овековечио на престолу чинећи добра дела! Он је правовернима учинио велику радост. Нека се име султана Ахмеда с благословом помиње. Нека његово име муслимани упамте и нека га урежу у сећање као што је оно урезано на новцима његовим. Натија нађе за умесно да напише овако датум њене оправке: „Ову високу богомољу оправи султан Ахмед“.

Кад се по ебџед начину срачунају бројне вредности слова у наведеној реченици, излази да је џамија обновљена хиџриске године 1124.

При дну натписа додато је још:

الفقير المذنب على

т. ј. *убоги, грешни Алија*. Ово име биће или онога који је саставио текст натписа или пак клесача који је натпис у камен урезао.

Сасвим је позног датума онај трећи натпис на надвратнику над главним улазом, а тиче се последње оправке ове џамије која је извршена приликом доласка султана Мехмеда Решада у Скопље. И ако натпис нема какве нарочите историске вредности, ми и њега, потпуности ради, овде доносимо у препису:

بو عبادتخانه بي اعمار ايدوب سلطان رشاد قيلدى لطف و همتيه عالم اسلامى شاد
(عروة الوثقى بجا) كادى بوتاريخه ندا ايله شوكت بعد ازين كلسون نماز قيلسون عباد

што у преводу значи:

Ову богомољу оправи султан Решад. Том добротом је обрадовао исламски свет. Датум кад је ова оправка извршена садржи се у изреци: „Достојна је вера исламска“.

Кад се рашчлани ова реченица и по ебџед начину срачунају бројне вредности слова у њој излази датум хиџр. 1329. година. Ако није датум рђаво састављен значило би да је стављен за време наше управе, после 1912. године, или некако пред сам улазак наше војске у Скопље.

Сам положај на коме се сада налази ова џамија чини да је њена спољашњост упадљива, ма да јој је архитектура проста. Унутрашњост њена је квадрат са странама око 27 метара. Овај квадратни простор у правцу Кибле подељен је с обе стране са по три здепаста ступца међу собом засведена полукружним луковима у три неједнака брода од којих је средњи, главни, два и по пута шири од оних са стране. Плафон је од дрвета, а раван и на једнакој висини у сва три брода. Унутрашњост је осветљена са свију страна са два реда прозора од којих су доњи већи. На спољашњој страни ови прозори имају карактеристичне квадратне шпросне од кованих гвоздених шипака које, тамо где се укрштају, имају украсне чворове у виду коцке са зарубљеним ивицама. Горњи прозори су мањи са врло лепим испунама од устубеча (гипс?). Ови прозори израђени су за време Хавзи паше тетовца од мајстора који је за то доведен из Једрена.

Споља, на главном улазу, у целој ширини џамије налази се трем (софа) отворен према главном приступу са пет arkada. Ове arkada у виду шиљастог лука носе четири дванаестострана стуба од којих капители она два око улаза су израђена од мермера у виду сталактита. Капители она друга два стуба су простије израде у виду геометриских украса. Стабла стубова су од обрађеног бигра из околине Скопља. Остала три обимна зида џамије озидана су од тесана сиге поређане наизменично са дебелим слојевима малтера и опекама. Вредно је напоменути да се у зидовима на јужној и западној страни на један метар изнад терена налазе јаки сводови који су вероватно грађени да преносе терет изнад каквог нездравог на суседно здраво земљиште. Овакав исти свод види се и на остатку зида од медресе ове џамије, сада западни зид

школе Мехмеда Соколовића с том допуном да се испод лежишта свода виде и остаци дрвета које је служило као надвратник изнад каквог отвора. Како се зна да су на овој хумци од вајкада биле старе грађевине, било би од интереса проверити да ли се иза ових сводова не налазе какви тамници, подруми и слично.

Од скулптурних украса има нешто израђених у камену око главног улаза, на поменутих капителима у трему а нарочито испод прекрасно израђене шерефе на високом и витком мунарету озиданом од тесаног камена са неприметним спојницама. Мунаре се диже на самој окомитој ивици хумке, те иако високо до 35 метара чини утисак на посматрача да је много више. Одоздо, од улаза из софе у мунаре до шерефе има 114 басемака, од којих сваки висок 25—30 см.

4. Турбе Бикј хан.

Некад је и око ове џамије гробље било вероватно веће. Данас је оно сведено на сасвим мали простор између муфтиске канцеларије, ограде од дворишта и дуж источног и јужног зида џамије. У томе малом гробљу, готово уза сами јужни зид џамије, налази се укусна надгробна капела, озидана од тесаног камена, циглом прошарана и са једним кубетом оловом покривеним. Ово је турбе подигнуто на гробу некаквог заслужног мужа по имену Бикј хан, о коме у Скопљу данас нико ништа не уме да каже. Не зна се ни ко је, ни шта је био, нити какве је заслуге стекао што га скопски муслимаништују као свеца и божијег угодника, те му гроб у невољи похађају и моле му се да им помогне, од напасти избави и од болести исцели.

У овој капели има четири гроба. С једне и с друге стране од улаза лежи по једна гробница. Очевидно су гробови угледних лица. Израђени су у облику саркофага од мермерних плоча. И ако имају мермерне белеге чело главе и чело ногу, на њима нема никаквог натписа. По изгледу надгробних каменова чело главе очевидно су то женски гробови. Највише се поштује онај трећи гроб који је главом окренут прозору што гледа на југозападну страну и коме чело главе стоји мушки камени нишан. Тај гроб се и по облику разликује од осталих и судећи по надгробном нишану што је пободен чело главе ту је сахрањен Бикј хан чије име ово турбе носи и о коме је, осим имена, све остало ишчезло из народног сећања. Ова је гробница покривена зеленом чохом и готово свакад је прекривена свакојаким женским ручним радовима које побожне муслиманке доносе свецу на дар.

Над улазом у турбе узидана је камена плоча и на њој је изрезан овај натпис на турском језику:

بومشهد شريف شميم ايله پران ابدہ
 هر دم نسیم روضه دارالسلام اوله
 تاریخی بو تربه نك اولسکم دیلر دیسون
 انوار لطف رازقه دائم مقام اوله

۹۶۴

што у српском преводу значи:

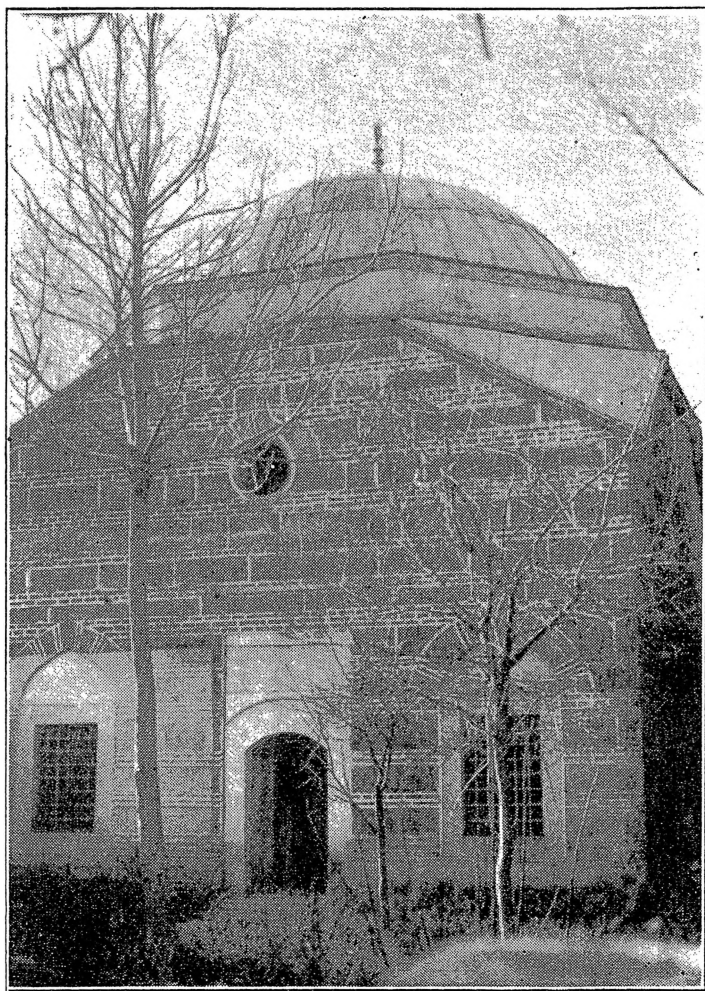
Почивалишту овог часног мученика за веру нека поветарци доносе миомир из рајског перивоја. Ко жели да зна кад је подигнуто ово турбе, нека прочита следећи стих:

„Ово место нека вазда буде светилиште моћнога Бога“.

По ебџед рачуну излази година 958. Међутим на самој плочи, усред поменутог натписа урезане су цифре 964³². Очевидно је мајстор ту урезао годину кад је сама плоча исписана и постављена.

³² т. ј. 1556/7 год. по нашем рачунању.

Данас турско народно име *Бикј* више није у обичају, бар не у нашим странама. У турским споменицима међутим често се са њим срећемо. У вакуфији месцида и текије Аише хатуне, унуке Гази Иса бега Исаковића, међу сведоцима налазе се: Али *Бикј*, Муса *Бикј*, обојица џундије и кара *Бикј* заде шеих Абдулах³³.

Сл. 4. — Турбе Бикј хана.

Неки су ми муслимани причали, свакако по народном казивању, да је *Бикј хан* била кћи султана Сулејмана а да је онај мушки гроб, њивот некаквог *Бејан бабе*, али држим да су то само нагађања, без икаква основа.

5. Породична гробница Али паше из Дагастана.

У овом малом гробљу, опет крај Муратове џамије само са источне стране њене, налази се једно отворено турбе од тесана камена.

У турбету су две гробнице у којима су сахрањене мати и кћи, односно супруга и кћи Али паше из Дагестана. Дирљиви бол и материнска туга за чедом урезани су у натписима та два гроба. На гробу Аише чело главе стоји ово исписано:

³³ В. наведену моју расправу, стр. 119.

اول نامدارك نسل پاك نور چشمى
 عائشه خانم اشبو زينب خانمك كبريمه سى
 والده چون مشفقيدر فرقنه يوقدر مجال
 ديدى يارب قزمله بن ايستم همدي
 ايلدم پرورده انى قوزى كى سينده
 نا قيامت ايله آغوشده غنجه كل كى
 چوق موافقيدر امر قضايه
 او كريمه مادرڪ فرداسى ايتدى رحلتى
 ماه رختده خطاب ارجى يد اولدى
 كل اوطور اوقو رخت روح عائشه خانمى

۱۱۸۸

што би у преводу било:

Овај је гроб Аише, кћери Зејнеб хануме, зенице ока њена, од чисте крви чувеног Али паше. Љубљена јој мати није могла да преживи смрт своје кћери за то рече: „Господе, желим да будем заједно са својом кћери, јер ја сам је као јагње на грудима дојила. Нека ми до скончања века и света остане у скуту као пупољак руже!“ То је било угодно божјем провиђењу. И тако сутра дан по смрти девојке на ову молбу материну и она умре. Била је удостојена Господњег позива: „К мени дођи! Ходи, седи и молитву за покој душе Аишине читај!“

Године хиџриске 1188³⁴.

На камену чело главе другог покојника у овом турбету стоји урезан овај натпис:

جناب داغستانى على پاشا
 مرحومه زينب خانم زوجة على پاشا
 استانه دن كلنجه بلده اسكوب چون ديدى
 ارواح مقدس بو مقامدر مرحبا
 بزم خاصه محرم اولمق شيمدى قسمت اولدى
 دار عقباده وصالى وعد ايلدى خدا
 عزة شهر صيام ايدى فوت اولنجه هم
 دفن اولنجه قبرينه رخت اوقودى اوليا
 تاريخ سسكسان سسكزده رحلت
 ايدوب فانى دنيادن
 روحىچون فاتحه

۱۱۸۸

у српском преводу гласи:

³⁴ т. ј. крајем октобра или прва половина месеца новембра 1774. год.

Чим је из Цариграда приспела у град Скопље Зејнеб ханума, супруга Али паше из Дагестана, свети јој Дух рече: „Овде је место твоје! Радуј се! Сад ти је пресуђено да уђеш у Божју храм. Бог ти је обећао да стигнеш у рај“. Кад се представи био је месец Рамазан, и кад је била у гроб сахрањена пријатељи Божју рекоше: „Бог да је прости!“ С овог пролазног света оде године осамдесет осме (т. ј. хиџриске 1188)³⁵.

Поред ових турбета у овом гробљу дуж источног зида од цамије поређана су три гроба из некакве породице *Котори Заде*, которци, из Котора вероватно града у М. Азији³⁶. На надгробним белезима урезани су кратки натписи које ћемо овде редом саопштити:

قد انتقل المرحوم والمغفور قوطورى
زاده فرهاد بك ابن احمد بك
روحيجون الفاتحه ١١٨٩

Преведено значи:

*Престави се покојни Котори Заде Ферхад бег, син Ахмеда бега. Бог душу да му прости! Хиџриске год. 1189*³⁷.

هو الخلاق الباقي
قوطارى زاده احمد بك وزوجه سى
مرحومه ومغفوره ام الكلثوم خانم
روحيجون الفاتحه ١١٨٩

У преводу гласи:

*Он је вечан. Покојна Уми Ђулсума, супруга Ахмеда бега Котори заде. Бог да јој душу прости! Године 1189*³⁷.

المرحوم المغفور المحتاج الى رحمته ربه المغفور
هود بك قوطوى زاده طاب ثراحمه
روحيجون الفاتحه ١١٩٨

што значи:

*Покојни, Божје милости потребан Ход бег из породице Котори. У рају му насеље! Бог да га прости! Године 1198*³⁸.

На једном надгробном камену који је готово сасвим у корову зарастао пише:

المرحوم المغفور الى رحمة الله تعالى
ممش ابن على بوشنق روحيجون الفاتحه

١٢٠٧

Значи:

*Покојни, милости Господње потребити Мемиш, син Алије бошњака. Бог душу да му прости! Године 1227*³⁹.

³⁵ Концем октобра или у почетку месеца новембра 1774. год.

³⁶ Евлија Челебија, наведено дело, књ. I, стр. 34.

³⁷ т. ј. 1775. или 1776. год.

³⁸ т. ј. 1783. или 1784. године по нашем рачунању.

³⁹ т. ј. 1812. или 1813. године.

До њега на једном надгробном камену чита се овај натпис:

المرحوم المغفور عادل سپاهی ابن یحیی سپاهی
روحیچون الفاتحه ۱۲۲۷

што значи:

Покојни Адил спахија, син Јахје спахије. Бог да га прости! Године 1227⁴⁰.
Интересантан је натпис и на једном надгробном камену због чисто народних муслиманских имена:

المرحوم المغفور الى رحمة ربه المغفور
لمان ابن علان روحیچون الفاتحه ۱۲۲۷

У преводу значи:

Покојни, милости Божје потребити Лиман, син 'Илана. Бог да га прости. 1227⁴⁰.

Глиша Елезовић.

⁴⁰ т. ј. 1812. или 1813. године.

RÉSUMÉ.

Il donne une désscription détaillée de la mosquée du sultan Murad II à Skopljé (Uskub) qui fut construite, sous sa première forme, dans la première moitié du XV siècle. Quelques travaux techniques de cet heureux et puissant monarque turc sur la vieille forteresse et le pont „Car Dušan“ sont mentionnés. Est decrit aussi le turbé de Biq-han, près de la dite mosquée du côté sud et datant de la seconde moitié du XVI siècle. Sont communiquées également quelques inscriptions tombales du mausolée de famille d'Ali-pacha du D'aguestan datant de la seconde moitié du XVIII siècle.